

Endülüs Emevî Devleti ile Bizans İmparatorluğu Arasındaki Diplomatik Münasebetler ve Bunun Endülüs'te İlmî Hayat ve Sanat Üzerindeki Etkileri

CUMHUR ERSİN ADIGÜZEL

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul,
Türkiye, ceadiguzel@istanbul.edu.tr

Geliş Tarihi / Received Date : 20.04.2020
Kabul Tarihi / Accepted Date : 23.06.2020
Yayın Tarihi / Published Date : 30.06.2020

Atıf / Cite as

Adigüzel, Cumhur Ersin. "Endülüs Emevî Devleti ile Bizans İmparatorluğu Arasındaki Diplomatik Münasebetler ve Bunun Endülüs'te İlmî Hayat ve Sanat Üzerindeki Etkileri". *İstem*, 18/35 (2020): 1-15. <https://doi.org/10.31591/istem.759374>

Öz

Abdurrahman b. Muâviye'nin 139/756 yılında Endülüs idaresini kontrolü altına almasıyla, doğuda Abbâsiler tarafından yıkılan Emevî Devleti Endülüs'te yeniden hayat bulmuştur. Endülüs Emevî Devleti kuruluşundan yıkıldığı 422/1031 yılına kadar geçen yaklaşık üç yüzyıllık dönem boyunca İber Yarımadası'ndaki komşu Kastilya, Leon ve Aragon gibi Hıristiyan krallıkların yanı sıra çeşitli devletlerle ikili ilişkiler geliştirmiştir. Bu ilişkilerin daha uzak bir bölgeyle ilk kez III/IX. yüzyılın ortalarına doğru Bizans İmparatorluğu tarafından II. Abdurrahman'a gönderilen bir heyetle başladığı bilinmektedir. Bizans elçisinin Kurtuba'ya gelişinden kısa bir süre sonra aynı hükümdar döneminde Normanlar ve Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'na elçi gönderilmiş, böylece Endülüs Emevî Devleti'nin dönemin önemli devletleriyle diplomatik münasebetler kurması sağlanmıştır. 317/929 yılında Endülüs'te halifeliği ilan eden Abdurrahman en-Nâsir döneminde Bizans İmparatorluğu ve Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'yla devam eden diplomatik münasebetlere Hazarlarla tesis edilen ilişkiler de eklenerek devletin ilişkileri daha geniş bir coğrafyaya ulaşmıştır. Söz konusu diplomatik münasebetlerin siyasî sonuçlarının yanı sıra ekonomi, ilim ve sanat gibi alanlar üzerinde etkileri ve katkıları da görülmüştür. Bu çalışma, Endülüs Emevî Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasındaki diplomatik münasebetleri ve bu münasebetler yoluyla Endülüs'te ilmî hayatta ve sanat alanında görülen Bizans etkilerini incelemeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Endülüs Emevî Devleti, Bizans İmparatorluğu, diplomasi, ilmî hayat, sanat.

Abstract

The Diplomatic Relations between the Spanish Umayyads and the Byzantine Empire and Its Effects on Scientific Life and Art in al-Andalus)

Abd al-Rahman b. Muâwiya took under his control al-Andalus in 139/756 and rebuild Umayyad administration, which was destroyed by Abbasids in the East. Spanish Umayyads has developed the diplomatic relations with its neighbours like Castile, Leon, and Aragon kingdoms in

the Iberian Peninsula from its establishment until 422/1031 when collapsed. It is known that these relations had firstly started towards the middle of the 3-9th century when the Byzantine Empire, from outside the peninsula, sent an ambassador to Abd al-Rahman II. Shortly after the ambassador arrived in Cordoba, Abd al-Rahman II sent a group of ambassadors to the Normans and the Holy Roman-German Empire. Therefore, the Spanish Umayyads had established the diplomatic relations with the important states of the period. At the reign of Caliph Abd al-Rahman al-Nâsir, who declared the caliphate in al-Andalus in 317/929, the relations of the state reached a wider geography thanks to the new tie with the Caspians like the continuing connections to the other empires. The diplomatic relations had some effects and contributions on the fields such as economy, science and art in addition to its political results. In this context, the article tries to explain the diplomatic relations between the Spanish Umayyads and the Byzantine Empire and its effects on scientific life and art in al-Andalus.

Keywords: Spanish Umayyads, Byzantine Empire, diplomacy, scientific life, art.

Giriş

İber Yarımadası'nda 92/711 yılında başlayan İslâm fethi, kısa bir süreçte yarımada'nın büyük kısmının Müslümanların hakimiyetine girmesiyle sonuçlanmış ve Endülüs yaklaşık kırk yıl Emevî Devleti'ne bağlı olarak valilerle idare edilmiştir. Emevî Devleti'nin Abbâsîler tarafından yıkılması üzerine Endülüs'e gelen Emevî hanedan mensuplarından Abdurrahman b. Muâviye burada son Endülüs valisi Yusuf el-Fihri ile giriştiği mücadelede galip gelmiş ve herhangi bir engelle karşılaşmadan 139/756 yılında Kurtuba'ya (Córdoba) girerek Endülüs'te hakimiyetini tesis etmiştir.¹

Endülüs Emevî Devleti ile Hıristiyan dünyası arasındaki ilişkiler ilk olarak devletin bânisi I. Abdurrahman döneminde (756-788), Karolenjiyen Frank Kralı Charlemagne'in 161/778'de Endülüs'ün kuzeydoğusunu ele geçirmek üzere düzenlediği askerî seferler sonunda ateşkes görüşmeleriyle başlamıştır.² Endülüs Emevî Devleti ile Frank Krallığı arasındaki diplomatik münasebetler, Endülüs Emevî Emîri I. Hakem tarafından 197/812 yılında anlaşma yapmak üzere Charlemagne'a gönderilen bir heyetle sürdürülmüş;³ 317/929 yılında Endülüs'te halifelik ilan eden Abdurrahman en-Nâsir'ın hükümdarlık yıllarında (912-961) da devam etmiştir. IV/X. yüzyıla gelindiğinde Endülüs Emevî Devleti'nin Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu ve İber Yarımadası'ndaki hıristiyan krallıkların yanı sıra Normanlardan Hazarlara kadar uzanan geniş bir coğrafya üzerinde kurulan devletlerle diplomatik ilişkiler geliştirmiş olduğu görülmektedir.

Endülüs Emevî Devleti'nin diplomasisi incelendiğinde bir takım hususiyetler önem arz etmektedir. Bunlardan en önemlisi devletin barış içerikli bir politika takip etmesi ancak gerekli durumlarda savaştan da çekinmemesidir. Diplomatik ilişkilerde Endülüs'ün İber Yarımadası'ndaki krallıklarla daha yoğun ve süreklilik arz eden, coğrafi mesafenin uzak ve ortak ilişkilerin az olduğu bölge devletleriyle daha seyrek olan bir politika takip ettiği, elçi gönderme ve kabulde ilişki kurulan devletin gücüne göre hareket ettiği ve özellikle Halife Abdurrahman, Halife Hakem ve Hâcib el-Mansûr dönemlerinde kuzeydeki hıristiyan krallıklar arasındaki taht mücadelelerinden istifade etmek suretiyle devlet lehi-

¹ Muhammed Abdullah İnân, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1988), 1: 153.

² Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, *Nefhu't-tîb min ğusni'l-Endelüsi'r-ratib*, thk. İhsan Abbâs, (Beirut: Dâru Sâdir, 1968), 1: 330-331; Timothy M. Flood, *Rulers and Realms in Medieval Iberia*, (North Carolina: McFarland&Company Inc., 2019), 25.

³ Abdurrahman A. el-Hajji, "Andalusian Diplomatic Relations with the Franks during the Umayyad Period", *Islamic Studies*, 30/2 (1991): 246.

ne olacak şekilde anlaşmalar yaptığı dikkat çekmektedir.⁴ Endülüs Emevî Devleti dış ülkelere elçi yollarken müslüman, hıristiyan ve yahudi tebaa arasından uygun görülen kişileri görevlendirirdi. Mesela Emîr II. Abdurrahman, “el-Gazâl” olarak tanınan dönemin meşhur şairlerinden Yahya b. Hakem’i III/IX. yüzyıl ortalarında Bizans İmparatorluğu ve Normanlar’a elçi olarak gönderirken, Halife Abdurrahman en-Nâsır da Recemundo olarak bilinen İlbire (Elvira) başpiskoposu Rebî’ b. Zeyd’i 344/955 yılında Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu’na, ertesi yıl ise Bizans İmparatorluğu’na elçi olarak yollamıştı.⁵ Yine aynı halife tarafından Hazarlar’a da elçi olarak Yahudi din adamı ve halifenin saray hekimi Hasdây b. Şaprût’un gönderildiği bilinmekteydi. Diplomatik ilişkilerin bir gereği olarak bakıldığında Endülüs’e dış devletlerden gelen elçi heyetleri başkent Kurtuba’da karşılanır ve ağırlanırdı.

1. Endülüs Emevî Devleti ile Bizans İmparatorluğu Arasındaki Diplomatik Münasebetler

Endülüs Emevî Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasındaki diplomatik münasebetler II. Abdurrahman’ın hükümdarlık döneminde (822-852) başlamıştır. Konuyla ilgili kayıtlar Endülüs kaynaklarında mevcutken Bizans kaynakları iki devlet arasındaki ilişkilere dair bilgi sunmamaktadır. Mevcut kayıtların büyük bir kısmı, IV/X. yüzyılda Endülüs’te yaşayan tarihçi Ahmed b. Muhammed er-Râzî’nin (ö. 344/955) günümüze ulaşmayan tarih eserinden iktibasta bulunan İbn Hayyân’ın (ö. 469/1076) *el-Muktebes*’i yoluyla ulaşmış olup Makkarî (ö. 1041/1632) de *Nefhu’t-tib*’de İbn Hayyân’dan nakilde bulunmuştur. Endülüs Emevî Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasındaki münasebetlerin kesintisiz devam eden ilişkiler şeklinde olmadığı ifade edilmelidir. Bununla birlikte, IV/X. yüzyıl ortalarına doğru her iki devleti de ilgilendiren Fâtımî tehdidinin görüldüğü dönemde Endülüs Emevî Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasındaki diplomatik münasebetler özellikle Halife Abdurrahman en-Nâsır döneminde güçlenmiş, oğlu Halife Hakem el-Müstansır ve Hâcib el-Mansûr döneminde de devam etmiştir. İki devlet arasındaki diplomatik münasebetlerin politik alan dışında Endülüs’te ilmi hayat ve sanat üzerinde de neticeleri olmuştur.

İbn Hayyân, Endülüs Emevî Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasındaki diplomatik münasebetleri başlatan Bizans elçisinin Kurtuba’ya geliş sebebi hakkında kesin bilgi vermemektedir. Ancak III/IX. yüzyılın ilk yarısında hem Endülüs Emevî Devleti’ni hem de Bizans İmparatorluğu’nu ilgilendiren çeşitli gelişmeler sebebiyle bu ilişkilerin başladığı tahmin edilmektedir. Bunda da en büyük etkenin Abbâsiler olduğu düşünülür. Nitekim Abbâsiler her iki devlet için de düşmandı ve Bizans İmparatorluğu, bu dönemde Abbâsî ordularının ilerleyişi karşısında güç durumdaydı. İmparator II. Mihail döneminde, Bizans elçisinin Kurtuba’ya gelişinden bir yıl kadar önce imparatorluk için önemli bir şehir olan Ammûriye (Amorium) Abbâsiler tarafından fethedilmişti. Bu konuyla ilgili verdiği bilgiler büyük ölçüde İbn Hayyân’a dayanan Makkarî, el-Me’mûn ve el-Mu’tasım’ın orduları tarafından zor durumda bırakılan Bizans imparatorunun

⁴ Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasî Tarih*, 136, 144.

⁵ Nicholas Drocourt, “Christian-Muslim diplomatic relations. An overview of the main sources and themes of encounter (600-1000)”, *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History*, ed. David Thomas – Alex Mallett, (Leiden: Brill, 2010), 60.

kendisi ve Endülüs için ortak düşman olarak gördüğü Abbâsî hilafetine karşı bir ittifak oluşturmak amacıyla Kurtuba'ya elçi gönderdiği görüşündedir.⁶

Bizans İmparatorluğu'nu Endülüs Emevî Devleti'ne elçi göndermeye sevk eden sebepler ise Abbâsîlerle Karolejiyen Frank Devleti arasındaki diplomatik ilişkilerdi. Anadolu akınlarını sürdüren Abbâsîler bu diplomatik ilişkilerle Bizans'a gelebilecek muhtemel bir yardımı önlemeyi düşünürken aynı zamanda Endülüs Emevî Devleti'ne karşı bir müttefik kazanmayı da hedeflemişti.⁷ Abbâsî halifesi Hârûnürreşîd tarafından Charlemagne'a gönderilen elçilik heyeti Bizans İmparatorluğu tarafından da biliniyordu. Abbâsîlerin bu diplomatik hamlesine Bizans İmparatorluğu açısından verilecek karşılık yine aynı yolla olmalıydı. Dolayısıyla Abbâsîlerin Halife Hârûnürreşîd döneminde Franklara bir elçilik heyeti göndererek tesis ettiği diplomatik ilişkiler karşısında Bizans İmparatorluğu'nun da Abbâsîlere karşı bir hamlede bulunarak İslâm dünyasından bir müttefik edinme stratejisiyle Endülüs Emevî Devleti'yle diplomatik ilişki geliştirmek istemesi çok makul bir hareketti. Ayrıca Kuzey Afrika'da hüküm süren Ağlebîlerin 212/827 yılında Sicilya'da Bizans imparatorluk kuvvetlerini mağlup etmesiyle adanın bazı kısımlarını kontrolü altına alması⁸ ve dolayısıyla Bizans'ın önemli deniz ve ticaret üssü olan Sicilya'nın kaybı Akdeniz havzasında Ağlebî tehlikesine karşı imparatorluğun Endülüs Emevî Devleti'yle ittifak kurmasını gerekli kılmıştı. Bunlara ayrıca Endülüs Emevî emîri I. Hakem döneminde Kurtuba'da çıkan ve Endülüs tarihinde "Rabad İsyanı" olarak bilinen isyan sonrası Endülüs'ten sürgün edilenlerin önce İskenderiye ardından Girit'e gitmeleri ve burada siyasî bir oluşum başlatma çabaları, imparatorluğun Endülüs ile diplomatik iletişime geçmesini hızlandırmış olmalıydı.⁹ Muhtemelen bu nedenle Bizans İmparatoru Theophilos (829-842) tarafından gönderilen bir heyet 839-40 yılında elçi olarak Kurtuba'ya gelmiş, Girit'in Bizans'a iade edilmesi veya adadan Bizans'a yönelen saldırıların önüne geçilmesi talebinde bulunmuştu.¹⁰ İbn Hayyân tarafından Kurtiyûs şeklinde adı kaydedilen elçi ve heyeti Endülüs Emevî emîri II. Abdurrahman tarafından çok iyi ağırlanmış ve emir cevabını Bizans imparatoruna iletmek üzere "el-Gazâl" olarak tanınan şair Yahya b. Hakem başkanlığında bir heyetin gönderilmesini uygun bulmuştu. Endülüs heyeti, Kurtuba'ya gelen Bizanslı elçiyle birlikte hareket ederek önce Tüdmir'e (Murcia) ardından da deniz yolculuğuyla Bizans başşehrine ulaşmıştı.¹¹

⁶ Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 1: 346.

⁷ Abbâsîler ile Franklar arasında kurulan ilişki hakkında geniş bilgi için bk. Nadir Karakuş, "Abbâsî Halifesi ve Frenk Hükümdarı Büyük Karl ilişkisi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2017): 463-486.

⁸ Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 3: 162; Mahmut H. Şakiroğlu, "Sicilya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37: 138.

⁹ Geniş bilgi için bk. Juan Signes Codoñer, "Bizancio y al-Ándalus en los siglos IX-X", *Bizancio y la Península Ibérica: De la Antigüedad Tardía a la Edad Moderna*, ed. Inmaculada Pérez Martín-Pedro Bádenas de la Peña, Madrid: Consejo Superior Investigaciones Científicas, 2004), 184; Feridun Bilgin, "İkinci Endülüs: Girit İslâm Devleti'nin Kuruluşu ve Yıkılış Süreci (827-961)", *History Studies* 6/6 (2014): 1-16.

¹⁰ Fátima Roldan Castro, Pedro Diaz Macias, Emilio Diaz Rolando, "Bizancio y al-Andalus, Embajadas y Relaciones", *Erytheia* 9/2 (1988): 271.

¹¹ Abdurrahman Ali el-Haccî, "el-Alâkatü'd-diblümâsiyye beyne'l-Endelüs ve Bizanta hattâ nihâyeti'l-karnî'r-râbi' el-hicrî", *Mecelletü'l-Ma'hedi'l-Mısırî li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye bi-Madrîd* 22 (1983-1984): 67-68.

İbn Hayyân'ın naklettiğine göre Bizans imparatorunun elçileri kabul ettiği salonun girişi, imparatorun yanına gelen kişilerin eğilerek girmesini temin etmek amacıyla alçak tutulmuştu. Yahya el-Gazâl bunu öğrendiğinde müslümanların ancak Allah'ın karşısında bu şekilde eğildiklerini ve dolayısıyla bunun kendi inançları açısından uygun olmadığını ifade etmişti. Onun bu itirazının imparatora aktarılması üzerine kapı girişi biraz yükseltilmişti. Ancak bu yeterli olmamış olsa gerek ki, Yahya el-Gazâl kapıya yaklaşınca arkasını dönerek sırtı imparatora dönük olarak içeriye girmiş, imparator da onun bu zekice hareketini tebesüm ve takdirle karşılamıştı.¹² İmparator Theophilos tarafından kabul edilen Endülüs heyeti Emîr II. Abdurrahman'ın gönderdiği mektubu imparatora sunmuş ve bu mektupla Abdurrahman Girit'teki Müslümanlarla bir ilişkisinin bulunmadığını ifade etmişti.¹³ 225/839 yılında Endülüs'e dönen heyet hakkında kaynaklarda daha fazla bilgi bulunmamaktadır.¹⁴

Endülüs Emevî Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasında başlayan bu diplomatik ilişkiler Halife Abdurrahman en-Nâsır döneminde de (912-961) devam etti. Esasında bu dönem Endülüs Emevî Devleti'nin mutlak güç olarak öne çıktığı bir dönemdi ve Kurtuba gelip giden elçi heyetlerinin yoğun bir diplomasisine şahit olmaktaydı.¹⁵ Bir önceki yüzyılda kaybettiği Girit'i halen hakimiyeti altına alamamış olan Bizans imparatoru VII. Konstantinos (913-959), Abbâsî ve Fâtımîler'e karşı ortak hareket etme düşüncesini iletmek üzere Kurtuba'ya elçi heyetleri göndermişti. Halife Abdurrahman el-Nâsır döneminde Bizans elçisi Endülüs'e ilk olarak 336/947 yılında geldi. O esnada inşasına devam edilen Medînetüzzehra'da bulunan halife, Bizans elçisini karşılamak üzere Kurtuba'ya hareket etti. Kurtuba Sarayı'na gelerek kabul salonundaki tahtına oturan Halife Abdurrahman en-Nâsır, veliaht Hakem ve diğer oğullarını sağ ve sol yanına oturtmuştu. Vezirler, üst düzey devlet ricali ve bazı ilim adamları da salonda bulunmaktaydı. Halife tarafından kabul edilen Bizans elçisi halifeyi selamlamış, halife de hatırlarını sorarak kendileri için hazırlanan yere oturmalarını istemişti. Bizans elçisi, İmparator VII. Konstantinos tarafından gönderilen mektubu halifeye teslim etmişti. Mavi bir parşömen üzerine altınla yazılan mektuba ek olarak, imparator tarafından halifeye gönderilen hediyeler de yazılmıştı. Tıpkı II. Abdurrahman döneminde olduğu gibi, Halife Abdurrahman en-Nâsır da kendi elçisini Endülüs'e gelen Bizans elçisiyle birlikte Bizans imparatoruna göndermişti.¹⁶

Bu elçilik heyetinden iki yıl kadar sonra İmparator VII. Konstantinos Endülüs'e bir heyet daha gönderdi. 338 (949) yılı Safer ayında Kurtuba'ya gelen Bizans heyeti o zamana kadar Endülüs'te görülmemiş görkemli bir şekilde karşılanmıştı. Karşılama heyetin Endülüs topraklarına ayak bastığı güneydoğu sahi-

¹² İbn Hayyân, *el-Muktebes*, 364.

¹³ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, 361.

¹⁴ Yahya el Gazâl'in Bizans imparatoru tarafından karşılanması hakkında Endülüs kaynaklarında yapılan tasvirin aynısı, aynı elçinin Norman kralı tarafından karşılanması münasebetiyle de yapılmaktadır. Bu iki tasvirde birinin yakıştırma olması ve Bizans sarayındaki karşılamının uyarlama olması muhtemeldir.

¹⁵ Birsal Küçükspahioğlu, *III. Abdurrahman Dönemi Endülüs Tarihi (300-350/912-961)* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1996), 52.

¹⁶ Haccî, "el-Alâkâtü'd-dîblümâsiyye beyne'l-Endelüs ve Bîzanta", 75-76, 80.

linde bir liman şehri olan Beccâne'de (Pechina) başlamış ve Kurtuba'ya kadar heyete görevliler refakat etmişti. Saray süslenmiş, devlet ricali sarayda hazır bulunmuş, Endülüs Emevî Devleti ve İslâm'ı öven konuşmalar yapılmıştı.¹⁷ Halife Abdurrahman en-Nâsır'ın hemen sağında veliaht Hakem, diğer oğulları da sağ ve sol yanına oturmuşlardı. İbn İzârî, halife tarafından kabul edilen elçinin hediye takdim ettiğini, halifenin heybeti ve gördüğü kalabalık karşısında büyük şaşkınlık yaşadığını kaydetmektedir. İmparator VII. Konstantinos tarafından gönderilen ve heyet tarafından halifeye takdim edilen mektup ince bir deri üzerine mavi renkle altın Grekçe hatla, hediyeleri açıklayan kısım ise gümüşle yazılmış olup dört miskal ağırlığında altınla mühürlenmişti. Mektubun bir yüzünde Hz. İsa'nın diğer yüzündeyse İmparator VII. Konstantinos ve oğlunun temsili resmi bulunmaktaydı.¹⁸ Heyetin Endülüs'ten ayrılmasından sonra Endülüs Emevî halifesi III. Abdurrahman tarafından Bizans imparatoruna Hasday b. Şaprût başkanlığında bir heyet gönderildi. Endülüs'te yetişen önemli şahsiyetlerden biri olan Hasdây b. Şaprût Endülüs'ün Yahudi tebaasındandı ve döneminin tanınmış tabiplerinden biriydi. Halife Abdurrahman tarafından saray hekimi olarak görevlendirilmiş, bu görevini Halife Hakem el-Müstansır döneminde de sürdürmüştü.¹⁹

338/949 yılında Kurtuba'ya gelen Bizans elçisinden iki yıl sonra, 340/951 yılında İmparator VII. Konstantinos tarafından Nikola isminde bir rahip Endülüs'e elçi olarak yollandı.²⁰ Endülüs'e geliş sebebinin detaylarına ileride yer gelecek olan rahibin Kurtuba'ya tek başına mı yoksa bir heyetle mi geldiği konusunda Endülüs kaynaklarında bilgi bulunmamaktadır. Halife Abdurrahman en-Nâsır'ın 338/949'da Kurtuba'ya gelen heyetin dönüşünde imparatorun talebi üzerine rahibin Endülüs'e gönderilmiş olması muhtemeldir.

IV/X. yüzyıl ortalarında Endülüs Emevî Devleti ile Bizans İmparatorluğu'nu siyasî açıdan yakınlaştıran başlıca etkenlerden biri, Fâtımîlerin Akdeniz'de her iki devletin de siyasî ve ekonomik çıkarlarını tehdit etmeye başlamasıydı.²¹ Zira Fâtımî halifesi Muiz-Lidînilâh Endülüs'ü ele geçirmek istemekte ve Endülüs Emevî Devleti için günden güne artan bir tehlike haline gelmekteydi. Abdurrahman en-Nâsır bir taraftan bu tehlikeyi bertaraf etmek üzere Mağrib bölgesinde ittifak oluştururken, diğer taraftan da Endülüs'te halifelîği ilan ederek karşı karşıya olduğu Fâtımî tehdidi karşısında siyasî bir adım atmaya uygun gördü. 344/955 yılında bir Fâtımî donanması Meriyye'de (Almería) Endülüs Emevî donanmasını mağlup etti. Bundan kısa bir süre sonra Fâtımîler tarafından Sicilya yakınlarında bulunan bir Bizans donanmasına ağır zayıat verilmiş ve Bizans'ın talebi üzerine Bizans İmparatorluğu ile Fâtımîler arasında bir barış an-

¹⁷ Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 1: 364, 372.

¹⁸ İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib fi ahbâni'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, thk. C. S. Colin – E. Levi Provençal, (Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1980), 2: 213. Krş. Küçükspahioğlu, *III. Abdurrahman Dönemi*, 52-53.

¹⁹ Hasdây b. Şaprût ve Endülüs Emevî Devleti'ndeki etkinliği hakkında geniş bilgi için bk. Chicago University, Caliph's Favorite: New Light from Manuscript Sources on Hasdai ibn Shaprut of Cordoba", erişim: 10 Nisan 2020, https://oi.uchicago.edu/sites/oi.uchicago.edu/files/uploads/shared/docs/the_caliph's_favorite.pdf.

²⁰ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Kâsım İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-enbâ fi tabakâti'l-etbbâ*, thk. Nizâr Rızâ, (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât, 1965), 494.

²¹ Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, 138.

laşması imzalanmıştı.²² 347/958 yılında gerçekleşen bu anlaşma, Endülüs Emevî Devleti'nin Bizans İmparatorluğu ile kurmuş olduğu ilişkileri Fâtımîler adına dengelemek amacı taşıdığı anlamına gelmekteydi. Bizans İmparatorluğu IV/X. yüzyıl ortalarında Akdeniz havzasında önemli bir güç haline gelen Fâtımîlerle dostluk anlaşması yapmak istemiş ve teklif Fâtımî halifesi Muiz-Lidînillâh tarafından kabul edilerek beş yıl sürecek bir ateşkes anlaşması yapılmıştı.²³

Endülüs Emevî Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasındaki diplomatik ilişkiler Halife Abdurrahman en-Nâsir'ın ölümünden sonra tahta geçen oğlu Hakem el-Müstansır döneminde (961-976) de devam etti. Bu dönemde iki devlet arasındaki münasebetlerin konusu, genişletme çalışmaları devam eden Kurtuba Ulu Camii'nin mozaik işleri için Halife Hakem'in Bizans İmparatorluğu'ndan zanaatkar talep etmesiydi. İbn Hayyân, 361/972 yılında Kurtuba'ya gelen Bizans elçisinin Halife Hakem el-Müstansır tarafından çok güzel bir şekilde ağırlandığını kaydeder.²⁴ Haccî, Endülüs Emevî Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasında son diplomatik münasebetlerin İbn Ebû Âmir el-Mansûr'un hâcipliği döneminde gerçekleştiğini ancak bunun detayları hakkında kaynaklarda yeterince bilgi bulunmadığını belirtir.²⁵

2. Endülüs Emevî Devleti ile Bizans İmparatorluğu Arasındaki Diplomatik Münasebetlerin Endülüs'te İlmî Hayat Üzerindeki Etkileri

Endülüs Emevî Devleti'nin kuruluşunu takip eden yıllar, antik dünyanın ilmi ve felsefi birikiminin İslâm dünyasına intikal ettiği döneme karşılık gelmektedir. Bilhassa Abbâsî halifeleri el-Me'mûn ve el-Mu'tasım döneminde Beytülhikme'de gerçekleşen tercümelemler, Bağdat'tan İslâm dünyasının diğer bölgelerine ulaşmaktaydı. Bağdat başta olmak üzere Doğu İslâm dünyasının çeşitli ilim merkezlerine tahsillerini ilerletmek amacıyla yolculuk yapan Endülüslü öğrenciler, tercümelemler yoluyla farklı milletlerden İslâm dünyasına intikal etmiş felsefe, tıp, eczacılık, astronomi ve matematik gibi alanlara dair yazılmış eserlerle bu eserler üzerine müslüman bilginler tarafından yapılan çalışmaları Endülüs'e taşımaktaydı.²⁶ Bizans'ın bu dolaylı etki ve katkılarının yanı sıra gerek II. Abdurrahman gerekse de III. Abdurrahman döneminde Endülüs Emevî Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasında kurulan diplomatik ilişkilerin Endülüs Emevî Devleti için siyasî ilişkilerin yanı sıra ilmî hayat açısından da önemli katkıları olmuştu.

İki devlet arasında diplomatik münasebetlerin başladığı II. Abdurrahman döneminde Bizans İmparatorluğu'na elçi olarak gönderilen Yahya b. Hakem'in dönüşünde Endülüs için bazı yeni bitkileri Kurtuba'ya getirdiği bilinmektedir.²⁷

²² Asri Çubukçu, "Muiz-Lidînillâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 96.

²³ Drocourt, "Christian-Muslim diplomatic relations", 55.

²⁴ İbn Hayyân, *el-Muktebes fî ahbârî beledi'l-Endelüs*, thk. Abdurrahman Ali el-Haccî, (Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1965), 71-72.

²⁵ Haccî, "el-Alâkatü'd-diplômâsiyye beyne'l-Endelüs ve Bizanta", 89-90.

²⁶ Bağdat'taki tercüme faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bk. Mustafa Demirci, "Bütün Yollar Bağdat'a Çıkar: 'Antik Çağ Bilim, İnanç ve Düşüncelerinin Bağdat'a İntikali'", *İSTEM*, 30 (Aralık 2017): 225-256.

²⁷ Julio Samsó, *Las Ciencias de los Antiguos en al-Andalus*, (Almería: Fundación Ibn Tufayl, 2011), →→

Endülüs'teki botanik ve peyzaj çalışmalarına katkıda bulunacak bu gelişmenin detayları hakkında kaynaklarda bilgi bulunmadığı gibi, söz konusu dönemdeki etkilerin ancak bununla sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır. Endülüs Emevî Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasında bir sonraki yüzyılda gelişerek devam eden diplomatik ilişkilerin Endülüs'teki ilmî hayat üzerinde de önemli etkileri olmuştur. Endülüs'teki ilmî faaliyetlerin gelişim süreci incelendiğinde, IV/X. yüzyılda Endülüs'te birçok alanda önemli gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Gerek Endülüs halifelerinin çok sayıda tabibi himaye etmesi²⁸ ve gerekse Endülüs'te telif edilmeye başlanan tıp ve eczacılığa dair eserler, söz konusu dönemde özellikle bu iki alandaki çalışmalarda önemli gelişmelerin yaşandığına işaret etmektedir. Halife Abdurrahman en-Nâsir döneminde Endülüs Emevî Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasında kurulan diplomatik ilişkiler, Endülüs'e siyasî yönden olduğu kadar ilmî ve kültürel açılarından da katkı sağlamıştı. Halife Abdurrahman en-Nâsir, Bizans imparatorundan antik dünyaya dair bazı eserlerin gönderilmesini rica etmiş, bunun üzerine Bizans başşehrinden Kurtuba'ya bazı eserler gönderilmişti. 338/949 yılında Kurtuba'ya gelen Bizans elçisinin Endülüs halifesine hediye olarak getirdiği eserler arasında Dioskorides'in İslâm dünyasında *Kitâbü'l-Haşâiş* olarak bilinen *Materia Medica* adlı eseri de vardı. Ancak gelen eser Grekçe'ydi ve o dönemde bu dili Endülüs'te -yarımada'nın hıristiyan halkı dahil- bilen kimse bulunmamaktaydı.²⁹ İmparatorun hediyelerle birlikte gönderdiği mektupta Grekçe yazılan bu eserden istifade edilebilmesi için bu dili bilen ve eserde yer alan ilaç isimlerine vâkîf olan kişilerin gerektiği ifade edilmişti.³⁰ Her ne kadar Müslümanlar bu eseri Abbasî halifesi Mutevekkil döneminde İstefan b. Basîl'in Bağdat'ta yaptığı tercümeyle tanımış idiyse de, Endülüs'te yapılan tercüme Bağdat'takinden ayıran önemli bir fark vardı. İstefan b. Basîl, eserde geçen bitki isimlerinin Arapça karşılıkları bulunmaksızın, Grekçe asıllarını vermekle yetinmişti.³¹ Dolayısıyla eserin Arapça'ya yeniden tercüme edilmesi önem taşımaktaydı. Bu sebeple Halife Abdurrahman en-Nâsir, Bizans imparatorundan kitabı tercüme etmek üzere bir kişinin Endülüs'e gönderilmesini istemiş, imparator 340/951 yılında Kurtuba'ya Latince bilen Nikola adında bir rahip göndermişti. *Materia Medica* Rahip Nikola'nın başkanlığında ve aralarında Hasdây b. Şaprût ve tanınmış hekimlerinin bulunduğu bir heyet tarafından Kurtuba'da Arapça'ya tercüme edilmişti.³² Endülüs'te yapılan bu tercüme, daha önce Bağdat'ta yapıldan farklı olarak bitki adlarının Arapça karşılıklarını da ihtiva ettiğinden tabip ve eczacılar için son derece faydalı oldu. Hatta Rahip Nikola, o zamana kadar Kurtuba'da yanlış yapılan bir ilacın doğru şeklini de gösterdi.³³ Nitekim bu tercümenin yapılmasından sonra Endülüs'te eczacılık ala-

→ →
110.

²⁸ Halife Abdurrahman en-Nâsir ve oğlu Hakem el-Müstansır'ın hizmet ve himayesinde bulunan bazı tabipler için bk. Süleyman b. Hassân İbn Cülcül, *Tabakâtü'l-etibbâ ve'l-hukemâ*, thk. Fuâd Seyyid, 2. Baskı (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 97, 98, 100, 102 vd.

²⁹ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Kültür ve Medeniyet*, (Ankara: TDV Yayınları: 2013), 259 vd.

³⁰ Küçükspahioğlu, III. *Abdurrahman Dönemi*, 56.

³¹ İbn Cülcül, *Tabakâtü'l-etibbâ*, muhakkikin notu, 22; İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-enbâ*, 494.

³² Évariste Levî-Provençal, *España Musulmana (711-1031), Historia de España*, ed. R. Menéndez Pidal, (Madrid: Espasa-Calpe, 1982), IV: 351; Rahip Nikola'nın Endülüs'te karşılanma merasiminin detayları hakkında bk. Küçükspahioğlu, III. *Abdurrahman Dönemi*, 54-56.

³³ İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-enbâ*, 494; George Hourani, "Endülüs'te Akif Bilimlerin İlk Gelişimi", trc.

→ →

nında önemli eserler verilmeye başlandı. Mesela Endülüs Emevî halifesi Hişâm el-Müeyyed tarafından saray hekimi olarak görevlendirilen İbn Cülcül (ö. 384/994?), çalışmalarını Dioskorides'in eseri üzerine yoğunlaştırmış ve eserde geçen basit ilaçların açıklamalarını ihtiva eden *Tefsîru esmâ'l-edviyeti'l-müfreda min kitâbi Diyüskûrdis* adlı bir eser telif etmişti. Bu eserin yanı sıra İbn Cülcül, Dioskorides'in eserinde bulunmayıp kendisi tarafından geliştirilen ilaç formüllerinin yer aldığı *Makâle fî zikri'l-edviye elletî lem yezkurhâ Diyüskûrdis* adında müstakil bir eser de kaleme almıştı.³⁴ Söz konusu tercümenin yapıldığı dönemden itibaren görülmeye başlanan çalışmalar, İbn Cülcül'den sonra İbn Vâfid (ö. 467/1075), İbnü'l-Avvâm (ö. VI/XII. yy), Ahmed b. Muhammed el-Gâfikî (ö. 560/1165) ve İbnü'l-Baytâr (ö. 646/1248) gibi Endülüslü âlimler tarafından da sürdürüldü.

Bizans heyetinin Kurtuba'ya getirdiği kitaplar arasında, İber Yarımadası'nda doğmuş Paulus Orosius'un (ö. 418) *Historiae* adıyla bilinen dünya tarihi de bulunmaktaydı. *Materia Medica*'dan farklı olarak Orosios'un eseri Latince olduğundan Endülüs'te Arapça'ya kolayca tercüme edildi. İbn Haldûn, Orosios'un eserinin Kurtubalı meşhur fakih Kâsım b. Asbağ'ın da aralarında bulunduğu kişiler tarafından tercüme edildiğini kaydetmektedir.³⁵ Eser, Ahmed b. Muhammed er-Râzî ve Ebû Ubeyd el-Bekrî (ö. 487/1094) gibi Endülüslü tarih ve coğrafyacılar için İber Yarımadası'nın tarihi hakkında başlıca kaynaklardan biri oldu. Eser Endülüslülerin yanı sıra, Makkarî gibi eserlerinde tarih ve coğrafyaya dair bilgiler veren Mağribli yazarlar için de İber Yarımadası'nın coğrafi özellikleri ile yarımadanın İslâm öncesi tarihi hakkında başlıca kaynaklardan biriydi.³⁶ İbn Cülcül, hedielerin 337/948 yılında "*Rûm meliki Armânyûs*" tarafından gönderildiğini kaydetmişse de, söz konusu dönemde Bizans tahtında İmparator VII. Konstantinos bulunmaktaydı. İbn Ebû Usaybia'nın İbn Cülcül'den naklen *Kitâbu Hurûsîs* adıyla kaydettiği Orosios'un eserinin Bizans imparatoru tarafından 337/948'den daha erken bir tarihte Endülüs'e gönderilmiş olması da muhtemeldir.³⁷

3. Endülüs Emevî Devleti ile Bizans İmparatorluğu Arasındaki Diplomatik Münasebetlerinin Endülüs'te Sanat Hayatına Etkileri

Erken dönem İslâm sanatı üzerindeki Bizans etkisinin Dimaşk merkezli Emevî idaresinden itibaren görüldüğü bilinmektedir. Bu etki en açık şekliyle kendisini Şam Emeviye Camii'nin yapımında göstermektedir. Emevî Devleti'nin Abbâsîler tarafından ortadan kaldırılmasının ardından Endülüs'e gelen ve bu

→ →

Mehmet Özdemir, *Dini Araştırmalar*, 2/6 (Ocak-Nisan 2000): 208.

³⁴ İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-enbâ*, s. 495; Ildefonso Garijo, "El Trtado de Ibn Yûlyul sobre los medicamentos que no mencionó Dioscórides", *Ciencias de la Naturaleza en al-Andalus*, ed. E. García Sánchez, (Granada: Consejo Superior Investigaciones Científicas, 1990), 57, 61.

³⁵ Veliyyüddîn Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, thk. Halil Şehâde-Süheyli Zekkâr, (Beirut: Dâru'l-Fikr, 2000), 2: 101.

³⁶ Luis Molina, "Orosio y los Geógrafos Hispanomusulmanes", *al-Qantara* 5 (1984): 73-80.

³⁷ İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-enbâ*, s. 494; Roberto Matesanz Gascón, "Desde Bizancio Hasta Córdoba: Orosio, Apiano y La *Crónica del Moro Rasis*", *Edad Media. Revista de Historia*, 6 (2003-2004): 211. İlk kez Levi Della Vida tarafından dile getirilen ve eserin Endülüs'te biri Bizans'tan hediye geldikten sonra, diğeri de çok daha önce yapılan iki tercümesinin mevcut olduğu yönünde bir görüş mevcuttur. Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Mayte Penelas, "¿Hubo dos traducciones árabes independientes de las *Historias contra los paganos* de Orosio?", *Collectanea Christiana Orientalia* 6 (2009): 223-251.

rada müstakil bir idare tesis eden Emevî hanedanından Abdurrahman b. Muâviye, Endülüs Emevî Devleti'ni Dimaşk merkezli devleti örnek alarak kurmuştu. Öyle ki, Kurtuba yakınlarında inşa ettirdiği Rusâfe sarayı ismini Dimaşk'taki saraydan almıştı. Yine aynı yıllarda inşasına başlanan Kurtuba Ulu Camii yapılırken mimarî açıdan örnek alınan yapı Şam Emeviye Camii idi.³⁸ Dolayısıyla Endülüs Emevî Devleti döneminde inşa edilen ilk mimarî eserlerden itibaren Bizans sanat ve mimarisinin etkileri görülmekteydi.

Bizans sanatının Endülüs'teki etkilerinden bir diğeri meşhur müzisyen Ziryâb'ın (ö. 243/857) Endülüs'e gelerek Kurtuba'ya yerleşmesinin akabinde görüldü. Uzun bir süre Bağdat'ta kalarak önce İbrahim b. Meymûn el-Mevsilî'nin ardından da oğlu İshak b. İbrahim el-Mevsilî'nin öğrencisi olan Ziryâb'ın, sahip olduğu yetenek hocasının kıskançlığına sebep olunca Bağdat'tan ayrılmak zorunda kaldı.³⁹ Hiç şüphesiz Endülüs müziğini derinden etkilemiş olan Ziryâb'ın Endülüs'teki etkileri müzikle sınırlı kalmamış, giyim-kuşam ve dekorasyon gibi alanlarda da kendini hissettirmişti. Bu etkinin doğrudan bir sonucu olarak ilerleyen yıllarda Endülüs ile doğu arasındaki ticarete çeşitlilik ve artış görülmüş, ayrıca üretimin Endülüs'te yapılması için Mısır, İran ve Bizans'tan dokuma ustaları getirilmişti. Bunun sonucu olarak Kurtuba ve ardından Meriyye (Almería) şehirlerinde Endülüs'te ilk defa ipekli dokuma imalatına başlanmıştı. Endülüs Emevî hükümdarı II. Abdurrahman tıpkı Irak, Mısır ve Bizans başkentinde olduğu gibi ipek, yün ve pamuklu dokuma imalatının yapılacağı bir dokuma fabrikası kurmuştu. *Dâru't-tırâz* adı verilen bu fabrikada üretilen kumaşların üzerine kendi ismi yazılarak saray görevlilerine, elçilere ve hediye edilmesi münasip görülen diğer kişilere verilmekteydi.⁴⁰ IV/X. yüzyılın son çeyreğinde Endülüs Emevî Devleti'ni fiilen idare eden Hâcib el-Mansûr'un 387/997 yılında kazandığı zaferden sonra müttefiklerine verdiği hediyeler arasında Bizans işi sırmayla işlenmiş iki adet kaftan da bulunmaktaydı.⁴¹

Endülüs Emevî Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasındaki diplomatik ilişkiler, Bizans sanatının o zamana kadar Endülüs'te kendisini dolaylı şekilde gösteren etkisinin doğrudan ve daha belirgin bir şekilde görülmesini de beraberinde getirdi. Zira elçinin sunduğu hediyeler, devletin zenginliğinin yanı sıra estetik, sanat ve teknikte ulaştığı gücün de bir göstergesiydi. Endülüs'te 317/929 yılında halifeliliği ilan eden Abdurrahman en-Nâsır'ın hükümdarlık döneminde her açıdan önemli gelişmeler görüldü. Makkarî'nin Halife Abdurrahman hakkında "... *en-Nâsır Endülüs'te Ümeyyegoğullarından 'emrû'l-mü'minîn' olarak isimlendirilen ilk kişiydi. Çünkü doğuda Abbâsîlerin hükümrantlığı bozulurken, onun zamanında devlet büyüdü. Endülüs'te kendisinden öncekiler sadece*

³⁸ Fernando Valdés Fernández, "De Embajadas y Regalos Entre Califas y Emperadores", *al-Awraq* 7 (2013): 32.

³⁹ Ziryâb ve Endülüs'teki etkisi hakkında geniş bilgi için bk. Fatih Erkoçoğlu-Fazlı Arslan, "Endülüs'ün 'Sanat Güneşi' Ziryâb", *İSTEM* 14 (Aralık 2009): 264 vd; Esra Tartut, *Geçmişten Günümüze Müsikşinas Ali b. Nafi' (Ziryâb)'nin Endülüs Kültür Hayatına ve Avrupa'ya Etkileri* (Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, 2015), 17 vd.

⁴⁰ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, thk. Mekki, 290; Renata Holod, "Luxury Arts of the Caliphal Period", *Al-Andalus: The Art of Islamic Spain*, ed. Jerrilynn D. Dodds, (New York: The Metropolitan Museum of Art, 1992), 42; krş. Elisabeth Piltz, "Middle Byzantine Court Costume", *Byzantine Court Culture from 829 to 1204*, ed. Henry Meguire, (Washington: Harvard University Press, 2004), 39-51.

⁴¹ Renata Holod, "Luxury Arts of the Caliphal Period", 44.

'emîr' olarak isimlendirilmişti. Endülüs toprakları oldukça genişlemiş, şanı yücelmiş, Rûm kendisine yakınlık göstermişti..." şeklindeki ifadeleri dikkate değerdir.⁴² Halifelüğünün ilanından sonra hilafet merkezi olmak üzere 1 Muharrem 325 (19 Kasım 936) tarihinde Medînetüzzehrâ şehrinin inşasına başlanmıştı.⁴³ Her detayı Endülüs Emevî Devleti'nin güç ve prestijini gösterecek şekilde planlanan şehir devlet için yeni bir dönemin başladığına da işaret etmekteydi, bu sebeple şehrin inşası için sembolik olarak yeni yılın ilk günü beklendi.⁴⁴ Halife için bu yeni şehrin en üst kısmına inşa edilen ve *Dâru'l-mülk* olarak adlandırılan sarayda kullanılan sütunlardan on dokuz tanesi ile halife tarafından bayramlaşma merasimi ve elçi kabullerinin yapıldığı Doğu Salonu'na (*el-meclisü's-şarkî*) konan yeşil mermer havuz Bizans başkentinden getirilmişti.⁴⁵ Signes Codoñer bu sütunların Endülüs'e gelen Bizans elçisinin beraberinde getirdiği hediyeler arasında olduğunu ve 956-959 yılları civarında Medînetüzzehrâ'ya yerleştirildiğini belirtmektedir.⁴⁶ Bu durumda Bizans imparatoru Medînetüzzehrâ şehrinin inşa edildiğinden haberdar ve hediye olarak şehirde kullanılabilecek malzemeleri göndermeyi düşünmüş olmalıydı. Makkarî'nin eserinde yer verdiği kayıtlardan, Bizans imparatorundan Halife Abdurrahman en-Nâsır'a gönderilen başka hediyelerin de bulunduğu anlaşılmaktadır.⁴⁷ Kurtuba Ulu Camii'nin Halife Hakem el-Müstansır döneminde yapılan genişletme çalışması esnasında nihai şeklini alan mihrap süslemesinin yanı sıra, mihrabın yapımı için Endülüs'e gönderilmiş olması da muhtemel Bizanslı ustaların izini taşımaktaydı.⁴⁸ Nitekim İbn İzârî'nin kaydettiğine göre Halife Hakem bu konudaki talebini Bizans imparatoruna bir mektupla bildirmiş, imparator da muhtemelen 354/965 yılında Kurtuba'ya usta göndermişti. Eğer İbn İzârî'nin verdiği bu bilgi İbn Hayyân'ın 361/972 yılında Bizans imparatoru tarafında Kurtuba'ya mozaik ustası gönderildiği yönünde verdiği bilgiden farklıysa, Halife Hakem döneminde Kurtuba Ulu Camii'nin tezyinatı için Bizans'tan en az iki kez usta gönderildiği sonucu çıkmaktadır.⁴⁹ Halife Hakem, Endülüs'teki ustaların Bizans sanatını ve tekniğini daha yakından öğrenebilmelerini temin etmek amacıyla Endülüslü ustaların Bizanslı ustayla birlikte çalışmalarını emretmişti.⁵⁰ Levi Provençal, 361/972 yılında Kurtuba'ya gelen Bizans elçisinin Kurtuba Ulu Camii'nin tezyinatı konusuyla ilgili olduğuna işaret etmektedir.⁵¹ (Bkz. Foto 1 ve Foto 2). Valdés Fernández, Endülüs seramiğinde IV/X. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanan manganez ve yeşil renk kullanımının Endülüs Emevî Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasındaki diplomatik münasebetlerin sonucunda Bizans'ın muh-

⁴² Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, *Ezhâru'r-riyâd*, nşr. Mustafa es-Sekkâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhafız Şelebî, (Rabat: Matbaatu Fezâle, 1978), 2: 258.

⁴³ Medînetüzzehrâ hakkında geniş bilgi için bk. Birsal Küçükşipahioğlu, "Medînetüzzehrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28: 320-322.

⁴⁴ Medînetüzzehrâ'nın İslâm şehirciliği bağlamında değerlendirilmesi hakkında bk. Manuel Pedro Ación Almansa, "Madînat al-Zahrâ" en el urbanismo musulmán", *Cuadernos de Madînat al-Zahrâ* 1 (1987): 11-26.

⁴⁵ Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Kültür ve Medeniyet*, 301.

⁴⁶ Signes Codoñer, "Bizancio y al-Ándalus en los siglos IX-X", 243.

⁴⁷ Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 1: 541, 568.

⁴⁸ Oleg Grabar, "Islamic Spain, The First Four Centuries: An Introduction", *Al-Andalus: The Art of Islamic Spain*, ed. Jerrilynn D. Dodds, (New York: The Metropolitan Museum of Art, 1992), 5.

⁴⁹ İbn Hayyân, *el-Muktebes* (Haccî), 71-72.

⁵⁰ İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, 2: 237-238.

⁵¹ Levi-Provençal, *España Musulmana*, 4: 383.

temel bir etkisi olarak değerlendirilebileceği görüşündedir.⁵²

Sonuç

Abdurrahman b. Muâviye veya Endülüs tarihinde yaygın olarak geçtiği şekliyle Abdurrahman ed-Dâhil veya I. Abdurrahman tarafından 139/756 yılında Endülüs Emevî Devleti'nin temelleri atılmış ve bu devlet bir yüzyıl içinde dönemin en büyük siyasî güçlerinden biri olan Bizans İmparatorluğu ile diplomatik ilişkiler geliştirmeye başlamıştır. Endülüs Emevî Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasındaki bilinen ilk temas, II. Abdurrahman'ın hükümdarlık döneminde Bizans İmparatorluğu'ndan Endülüs'e gönderilen elçilik heyetiyle gerçekleşmiştir. Bizans İmparatorluğu ile Endülüs Emevî Devleti arasında başlayan ikili ilişkiler, aynı Endülüs hükümdarı döneminde Normanlarla ve bir sonraki yüzyılda Roma-Germen İmparatorluğu ile de kurulan münasebetlerle gelişerek devam etmiştir. Endülüs Emevî Devleti'ni temsilen Bizans İmparatorluğu'na gönderilen elçilerden Yahyâ el-Gazâl'in şair, Hasdây b. Şaprût'un ise tabip oluşu, bu görev için seçilen kişilerde aranan vasıflar hakkında fikir vermesi bakımından önemlidir. Diğer taraftan, Halife Abdurrahman en-Nâsır tarafından vezirlik ile görevlendirilen Hasdây b. Şaprût'un aynı zamanda bir Yahudi din bilgini oluşu da son derece dikkate değer bir husustur. Onun Halife Abdurrahman döneminin dış siyasetinde önemli bir figür olduğu, gelen elçi heyetlerini karşılayarak onlara eşlik ettiği ve birçok resmî yazışma yaptığı da bilinmektedir.

İki devletin sınırdış olmaması ve diplomatik gündeme sahip olmamasının bir sonucu olarak Endülüs Emevî Devleti ile Bizans arasındaki münasebetlerin kesintisiz devam eden ilişkiler şeklinde olmadığı görülmektedir. Bizans İmparatorluğu kaybettiği Girit'i geri alabilmek için Endülüs Emevî Devleti ile diplomatik ilişkiler geliştirmek istemiş ancak istediği sonucu alamamıştır. Fakat gerek Endülüs Emevî Devleti gerekse de Bizans İmparatorluğu'nun Kuzey Afrika-Akdeniz ve Suriye-Irak bölgelerinde rekabet halinde buldukları Fâtımîler ve Abbâsîler'e karşı bir ittifak anlaşması üzerinde durdukları görülmektedir. Bizans İmparatorluğu'nun bir taraftan Fâtımîler karşısında Endülüs Emevî Devleti ile ikili ilişkiler geliştirirken, diğer taraftan da Fâtımîler ile diplomatik ilişkiler geliştirdiği görülmektedir. Bu durumda, devletler arasında bir blok oluşturmaktan ziyade, kendi menfaatleri doğrultusunda adımların atıldığı rahatlıkla ifade edilebilir.

Endülüs Emevî Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasındaki diplomatik ilişkilerin siyasî sonuçları dışında ilmî hayat ve mimarî başta olmak üzere çeşitli alanlarda da sonuçları görülmüştü. Her şeyden önce, Bizans imparatorunun hediyesi olarak Kurtuba'ya ulaşan Dioskorides'in *Materia Medica* adlı eseri Endülüs'teki tıp ve eczacılık çalışmalarında merkezî bir öneme sahip olmuştur. Bunun sonuçlarını, başta İbn Cülcül olmak üzere dönemin tabip ve eczacılarının çalışmalarında görmek mümkündür. Yine Bizans imparatoru tarafından gönderilen Orosios'un tarih eseri, Endülüslü tarih ve coğrafya yazarılarının başlıca kaynaklarından biri olmuştur. Medînetüzzehrâ'nın yapımı esnasında Bizans imparatoru tarafından hediye olarak gönderilen sütunlar ve mermer havuz bu

⁵² Valdés Fernández, "De Embajadas y Regalos Entre Califas y Emperadores", 37.

yeni şehirde kullanılmıştır. Kurtuba Ulu Camii'nin II. Hakem döneminde gerçekleşen büyütülme faaliyetleri esnasında son şeklini alan mihrabın eşsiz işçiliğinin Bizans etkisini de yansıttığı kabul edilmektedir. Endülüs üzerindeki etkide en büyük pay Abbâsî sarayı ve Bağdat merkezli olmakla birlikte, Bizans'ın da doğrudan ve dolaylı olarak Endülüs sanatını etkilediği görülmektedir.

Foto 1: Medinetüzzehra'ya ait olup Bizanslı ustalar tarafından işlendiği veya Bizanslı ustaların yanında yetişen Müslüman ustaların elinden çıktığı düşünülen mermer sütun başı. Günümüzde Kuveyt Millî Müzesi'nde bulunmaktadır.

Kaynak: *Al-Andalus: The Art of Islamic Spain*. ed. Jerrilynn D. Dodds, 247. New York: The Metropolitan Museum of Art, 1992.

Foto 2: Kurtuba Ulu Camii'nin Halife Hakem el-Müstansır döneminde yapılan mihrabı.

Kaynak: Cumhuriyet Arşivi

Kaynaklar

- » Acién Almansa, Manuel Pedro. "Madīnat al-Zahrā' en el urbanismo musulmán". *Cuadernos de Madīnat al-Zahrā'* 1 (1987): 11-26.
- » Bilgin, Feridun. "İkinci Endülüs: Girit İslâm Devleti'nin Kuruluşu ve Yıkılış Süreci (827-961)". *History Studies* 6/6 (Aralık 2014): 1-16.
- » Chicago University. Caliph's Favorite: New Light from Manuscript Sources on Hasdai ibn Shaprut of Cordoba". Erişim: 10 Nisan 2020. https://oi.uchicago.edu/sites/oi.uchicago.edu/files/uploads/shared/docs/the_caliph's_favorite.pdf.
- » Çubukçu, Asri. "Muiz-Lid'înillâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 31: 96-98. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- » Demirci, Mustafa. "Bütün Yollar Bağdat'a Çıkar: 'Antik Çağ Bilim, İnanç ve Düşüncelerinin Bağdat'a İntikali'". *İSTEM* 30 (Aralık 2017): 225-256.
- » Drocourt, Nicholas. "Christian-Muslim diplomatic relations. An overview of the main sources and themes of encounter (600-1000)". *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History*. ed. David Thomas – Alex Mallett, 29-72. Leiden: Brill, 2010.
- » Erkoçoğlu, Fatih, - Arslan, Fazlı. "Endülüs'ün 'Sanat Güneşi' Ziryâb". *İSTEM* 7 (Aralık 2009): 261-281.
- » Flood, Timothy M. *Rulers and Realms in Medieval Iberia*. North Carolina: McFarland&Company Inc., 2019.
- » Garijo, Ildefonso. "El Tratado de Ibn Yul'ül sobre los medicamentos que no mencionó Dioscórides", *Ciencias de la Naturaleza en al-Andalus*. ed. E. García Sánchez, 57-70. Granada: Consejo Superior Investigaciones Científicas, 1990.
- » Grabar, Oleg. "Islamic Spain, The First Four Centuries: An Introduction", *Al-Andalus: The Art of Islamic Spain*. ed. Jerrilynn D. Dodds, 3-9. New York: The Metropolitan Museum of Art, 1992.
- » el-Haccî, Abdurrahman Ali. "el-Alâkatü'd-diblümâsiyye beyne'l-Endelüs ve Bîzanta hattâ nihâyeti'l-karni'r-râbi' el-hicrî", *Mecelletü'l-Ma'hedi'l-Misrî li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye bi-Madrîd* 22 (1983-1984): 53-91.
- » el-Haccî, Abdurrahman Ali. "Andalusian Diplomatic Relations with the Franks during the Umayyad Period", *Islamic Studies*, 30/2 (1991): 241-262.
- » Holod, Renata. "Luxury Arts of the Caliphal Period", *Al-Andalus: The Art of Islamic Spain*. ed. Jerrilynn D. Dodds, 41-47. New York: The Metropolitan Museum of Art, 1992.
- » Hourani, George F. "Endülüs'te Akli Bilimlerin İlk Gelişimi". Trc. Mehmet Özdemir, *Dini Araştırmalar*, 2/6 (Ocak-Nisan 2000): 199-211.
- » İbn Cülcül, Ebû Davud Süleyman b. Hassân. *Tabakâtü'l-etibbâ ve'l-hükemâ*. Thk. Fuâd Seyyid. 2. Baskı. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- » İbn Ebû Usaybia, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Kâsim. *Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etibbâ*. Thk. Nizâr Rızâ. Beyrut: Dâru Mektebetü'l-Hayât, 1965.
- » İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*. Thk. Halil Şehâde-Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000.
- » İbn Hayyân, Ebû Mervân Hayyân b. Halef. *el-Muktebes min enbâi ehli'l-Endelüs*. Thk. Mahmud Ali Mekki. Riyad: Merkezü'l-Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 2003.
- » İbn Hayyân, Ebû Mervân Hayyân b. Halef. *el-Muktebes fî ahbâri beledi'l-Endelüs*. Thk. Abdurrahman Ali el-Haccî, Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1965.
- » İbn İzârî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed. *el-Beyânü'l-muğrib fî ahbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib*. Thk. G. S. Colin – E. Levi Provençal. Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1980.
- » İnân, Muhammed Abdullah. *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1988.
- » Lévi-Provençal, Évariste. *España Musulmana (711-1031), Historia de España*. ed. R. Menéndez Pidal. Madrid: Espasa-Calpe, 1982.
- » Karakuş, Nadir. "Abbâsî Halifesi ve Frenk Hükümdarı Büyük Karl İlişkisi". *Hittit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 32 (2017): 463-486.
- » Küçüksipahioğlu, Birsal. *III. Abdurrahman Dönemi Endülüs Tarihi (300-350/912-961)*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1996.
- » Küçüksipahioğlu, Birsal. "Medînetüzzehrâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 28: 320-322. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- » Makkarî, Ahmed b. Muhammed. *Nefhu't-tîb min ğusni'l-Endelüsi'r-ratîb*. Thk. İhsan Abbâs. Beyrut: Dâru Sâdir, 1968.
- » Makkarî, Ahmed b. Muhammed. *Ezhâru'r-riyâd*. Nşr. Mustafa es-Sekkâ-İbrahim el-Ebyârî- Abdülhafiz Şelebî. Rabat: Matbaatu Fezâle, 1978.
- » Matesanz Gascón, Roberto. "Desde Bizancio Hasta Córdoba: Orosio, Apiano y La *Crónica del Moro Rasis*". *Edad Media. Revista de Historia* 6 (2003-2004): 209-224.
- » Molina, Luis. "Orosio y los Geógrafos Hispanomusulmanes". *al-Qantara* 5 (1984): 63-92.
- » Özdemir, Mehmet. *Endülüs Müslümanları: Siyasî Tarih*. Ankara: TDV Yayınları, 2013.

- » Özdemir, Mehmet. Endülüs Müslümanları: Kültür ve Medeniyet. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- » Penelas, Mayte. “¿Hubo dos traducciones árabes independientes de las *Historias contra los paganos* de Orosio?”. *Collectanea Christiana Orientalia* 6 (2009): 223-251.
- » Piltz, Elisabeth. “Middle Byzantine Court Costume”, *Byzantine Court Culture from 829 to 1204*. ed. Henry Meguire, 39-51. Washington: Harvard University Press, 2004.
- » Pons-Sanz, Sara M. “Whom did al-Ghazal Meet? An Exchange of Embassies Between the Arabs from al-Andalus and the Vikings”, *Saga Book* 28 (2004): 5-28.
- » Roldan Castro, Fátima - Diaz Macias, Pedro - Diaz Rolando, Emilio. “Bizancio y al-Andalus, Embajadas y Relaciones”. *Erytheia* 9/II (1988): 263-283.
- » Sâid el-Endelüsi. *Tabakâtü'l-ümem*. Thk. ve trc. Ramazan Şeşen, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.
- » Samsó, Julio. *Las Ciencias de los Antiguos en al-Andalus*. Almería: Fundación Ibn Tufayl, 2011.
- » Signes Codoñer, Juan. “Bizancio y al-Ándalus en los siglos IX-X”. *Bizancio y la Península Ibérica: De la Antigüedad Tardía a la Edad Moderna*, ed. Inmaculada Pérez Martín-Pedro Bádenas de la Peña, 177-245. Madrid: Consejo Superior Investigaciones Científicas, 2004.
- » Şakiroğlu, Mahmut H. “Sicilya”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 37: 138-139. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- » Tartut, Esra. Geçmişten Günümüze Müsikîşinas Ali b. Nafi' (Ziryâb)'nin Endülüs Kültür Hayatına ve Avrupa'ya Etkileri. Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmaniye Üniwersitesi, 2015.
- » Valdés Fernández, Fernando. “De Embajadas y Regalos Entre Califas y Emperadores”. *al-Awraq* 7 (2013): 25-41.